

Анна РАДЧЕНКО
*пошукувач,
Інститут народознавства НАН України*

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНОГО ОЗДОБЛЕННЯ

Пансіонати, вілли кін. XIX – першої трет. XX ст. на Покутті і Гуцульщині наділені оригінальною формою, конструкцією і декором. Значна частина цих будівель, що збереглася до нашого часу (не маємо ніяких відомостей скільки їх втрачено), служила людям близько століття. Помітні сліди перебудови, добудови, втрат, руйнування, які тривали з року в рік. Очевидно не всі розуміють справжню мистецьку вартість колишніх віл та особняків, які виглядають сьогодні скромно в порівнянні із репрезентативними неовіллами.

П'ять років, протягом яких досліджувала архітектурний декор, незрівнянно короткий термін, але навіть за цей проміжок довелося зіткнутися з неприємними несподіванками при повторних обстеженнях об'єктів. У кращому випадку перекрашований ганок, причілок в інший колір, у непоправному — замінені різьблені двері на звичайні, розібрана цілком будівля, а на її місці вже стоїть нова. Звідси виникли гострі питання чи слід оберігати старі вілли? Чи залишити все так як є сьогодні? Проблема, здається, менше мистецтвознавча, більше моральна та економічна. Однак і мистецтвознавчий аспект у ній простежується як важлива складова. У цьому контексті необхідно виділити такі основні тези і завдання:

1. Вілли і пансіонати творять найчарівніші куточки міста, є його окрасою. Наприклад, вілли Емілія і Вільгельмін у Коломиї, вулиця Б.Хмельницького, 50,52, збудовані 1907 року.

2. Вілли із декором необхідно взяти на облік, як пам'ятки архітектури й декоративного мистецтва, в кожному населеному пункті із фіксацією стану збереження.

3. Визначити комісійно, яким чином здійснюватиметься їх реставрація і охорона.

4. З'ясувати можливості застосування деяких елементів декору при спорудженні нових будівель.

5. Запровадити вивчення профілювання та ажурного різьблення в навчальну програму мистецьких вузів регіону.

Для реставрації та охорони будинків з унікальним різьбленням і кованими деталями необхідно провести дослідження стану кожного об'єкта. При цьому виконується ретельне обстеження і обмірювання декоративних частин, проводиться фото й відеофіксація, насамкінець складається паспорт пам'ятки та окремих деталей оздоблення.

Кожна міська рада може виходити із власних можливостей паспортизації будинків із оздобленням, однак логічно раціонально скористатися уніфікованими вимогами, що можуть сприяти обміну інформації, її порівняння та створення спільної бази даних для Гуцульщини й Покуття.

Основна особливість запропонованих категорій, даних у паспорті пам'яток полягає в тому, що використовуються для шкалювання відомості пов'язані з архітектурою і декоративним мистецтвом. Їх концепцію розробив М.Станкевич як пам'ятку-рекомендацію при створенні електронного класифікатора для Чорнобильської зони [1].

Паспортні категорії шкалювання пам'яток складаються із дев'яти позицій: 1) тип реєстраційно-охоронних даних; 2) типологія-систематизація; 3) історія об'єкта; 4) культурно-історичне походження; 5) локалізація; 6) фізичні дані; 7) мистецькі особливості; 8) вартість, страхування; 9) реставрація, бібліографія. Загалом передбачено задіяти 80 точок інформаційної шкали, що допозе встановити чіткіше уявлення про об'єкт.

Про стан збереження декоративних і металевих деталей архітектури вілл, пансіонатів та особняків нами зосереджена інформація, яку здобуто в процесі вивчення художніх особливостей об'єктів. Вражає як іноді можна зіпсувати чудову будівлю, прилаштувавши до фасаду потворний тамбур та прибивши до її різьбленого фронтона провода електромережі,

телефону й телевізійний таріль-антену. Цей зразок крайньої недбалості продемонстровано в Косові на вулиці Павлика, 2, влада якого має туристичні амбіції. Щоб відновити первісний вигляд особняка потрібна ухвала міської ради, розуміння власників, а також кошти.

1992 р. в Косові зафотографовано будинок з причілка якого відірвалася частина різьбленої решітки і зависла на даху ганку. Зрозуміло, що потрібно було її полагодити і прибити на своє місце. Однак, як виявилось через три роки, було прийнято інший несподіваний розв'язок: відірвати другу частину, що ще залишалася на причілку. Так спритно заховано кінці, але унікальний декор будівлі знищений.

Багато випадків втрат і свідомого руйнування декоративних деталей архітектури знаходимо в Коломиї. Найчастіше їх знищують під час перебивання даху, при підведенні або й заміні електричних проводів. Так, у ході ремонту покрівлі переважно жертвують увінчанням і вітровими дошками. Після Другої світової війни ніхто не намагається ці профільовані деталі відтворювати, їх викидають, як надмірності, непотріб. Наприклад, у Коломиї зазнали змін (спрощення) фронтони будинків на вулицях І.Франка, 37, 38, 178; Українська, 14; Моцарта, 21 та інші. Найбільше терплять від руйнування тонко різьблені ажурні решітки. У катастрофічному стані, що вимагає негайного втручання майстрів, причілок будинку на вулиці І.Франка, 115.

Реставрації потребують майже 30% усіх декоративних різьблених деталей. Стійкішими є щодо нищівної дії атмосферних умов накладнені різьблення, тоді як ажурне частіше піддається розколюванню.

Як уже зауважувалось, іноді виникають пошкодження деталей декору в процесі підведення чи ремонту електромережі. Вірогідно, з цієї ж причини на причілку будинку в ажурній решітці нанесено симетрично два отвори кінцями драбини (півметра вище прикріплені два електроізолятори), Коломия, вулиця І.Франка, 73. Припускаємо, що втрачено розетові мотиви, які відповідно і зав'язувалися з гілочками (це необхідно

врахувати при реставрації). Додаємо ще приклади неоковирного прилаштування електропроводів до фасадів і причілкових будинків: Коломия, вулиці І.Франка, 120; С.Петлюри, 27; Перемоги, 2; Снятин, вулиця Польова, 14; Городенка, вулиця Т.Шевченка, 117.

Реставрації потребують різьблені обрамлення вікон, що на причілках будинків (Коломия, вул. Моцарта, 7; 18), а також і профільовані обв'язки фронтонів (Коломия, вул. І.Франка, 79; 178; О.Кобилянської, 4). У процесі експлуатації значних пошкоджень зазнали вхідні двері особняків, наприклад, в Івано-Франківську на вулиці Василіанок, 44; Грюнвальдська, 23; у Коломиї за адресою Театральна, 22; Чорновола, 16; 19; Сагайдачного, 6.

Із металевих декоративних деталей архітектурних найбільших втрат зазнали шпилі і флюгери, яких з кін. ХІХ– поч. ХХ ст. залишилися одиниці. Решітки вікон і поруччя балконів також мають втрати, особливо, якщо вони не захищені від корозії. Наприклад, в Івано-Франківську вулиця Гаркуші, 6; 29; у Вижниці Чернівецької області, вулиця Миру, 11.

Міська архітектура вілл, пансіонатів і особняків є прикрасою вулиць Івано-Франківська, Коломиї, Косова та інших населених пунктів краю. Вона приваблює зір туристів і гостей своєю строгістю конструкцій і форм, соковитими закрутками накладного глухого різьблення, легким мереживом дерев'яних прорізних візерунків та примхливою лінійністю кованих решіток. У всьому цьому пломені творча думка невідомих майстрів, багата різноманітними проявами унікальності, що відбиває європейський, національний і локальний характер художнього мислення і умов життя. Власне за неповторність у кожному окремому випадку й цінується архітектура містечок Прикарпаття. Однак сотні рідкісних пам'яток міської архітектури, які є на пограниччі народного і професійного мистецтва все ще не заобліковані й не мають державної охорони через байдужість і безпорадність місцевих адміністрацій та недостатнє вивчення локальних відмін декору, що в кожному разі представляє значну історично-мистецьку вартість.

А тим часом колишні провінційні міста сьогодні радикально змінюють свій вигляд. Новобудови витісняють, а іноді знищують пам'ятки кін. ХІХ-поч. ХХ ст., розчищаючи місце для архітектури інформаційної доби. Тому все гостріше виникає питання, як зберегти рідкісні споруди модерну і ар-деко, найоптимальніше їх поєднавши в міському ансамблі забудови.

Пропонуємо два можливі розв'язання проблеми. Перше — вілли, які мають художнє значення для міського середовища вносять у перелік пам'яток місцевого (обласного) значення для охорони і реставрації за кошти міського бюджету. Друге — окремі будинки-пам'ятки, які потрапляють під знесення, їх переносять у музеї під відкритим небом і використовують для виставок і туризму. У Коломиї пропонуємо створити державний архітектурно-мистецький музей-заповідник "Вілли Гуцульщини і Покуття". До його повноважень можна зарахувати: а) наукові дослідження об'єктів; б) реставрація; в) охорона; г) визначення умов і характеру використання споруди, якщо вона не є приватним помешканням. Щоправда, існують певні побоювання і сумніви, бо традиційні музеї формуються із сільських будівель. У нас немає практики створення скансенів із міських вілл та особняків, до того ж перенесені в інше середовище вони можуть втратити попередню привабливість.

Інші можливі варіанти створення музею під відкритим небом: 1) із статусом міського комунального музею; 2) із статусом туристичного центру-музею "Коломийські вілли" Івано-Франківської обласної ради, держадміністрації; 3) як відділ Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського. Втім, не залежно від підпорядкування, важливою має стати наукова, реставраційна, охоронна програма новоствореної установи та її належне фінансування.

Для збереження технології, орнаментики профілювання й ажурного різьблення дерев'яних деталей, вірогідно, актуальними є засвоєння колишніх мотивів декору в сучасному дизайні екстер'єру приватних будинків, барів, кафе, ресторанів тощо. Запровадження вираженої декоративної стилістики в будівництво дерев'яних веранд, шалювання причілків

хат стало модним на Гуцульщині від 1950-х років. У 1960-х споруджують з дерева ресторани “Гуцульщина” у Ворохті і літній кінотеатр у Коломиї з яскраво вираженими елементами народного різьблення та профілювання. Ці будівлі якийсь час були зразками фольклорного напряму в архітектурному проектуванні аналогічних будинків та їх декоруванні. Здається, в літньому кінотеатрі, щодо характеру стилістики, було більше від коломиїських вілл ніж від гуцульських гражд, колиб чи церков. Автор цієї складної і презентаційної споруди — інженер-будівельник А. Шаєрман, випускник Школи деревного промислу в Коломиї [2,9].

Ще в 1980-х рр. кінотеатр вважався окрасою міста, сьогодні він у жалюгідному напівзруйнованому стані. Однак це не перешкоджає побачити ті декоративні засоби деревообробництва, якими скористалися в процесі виконання задуму будівельники: профільовані кронштейни, вітрові дошки і високі шпилі; променеве шалювання фронтонів з мотивом “сонця”; сітчата фактура між вікнами на фасаді; тафльовані вхідні двері із хрещатим ребристим рельєфом. Майже всі ці декоративні деталі запозичені з оздоблення вілл періоду модерну і дуже вірогідно, що вони й у майбутньому зможуть знайти відповідне застосування у громадському і приватному будівництві.

Зразком майстерного засвоєння традиційних каркасних структур у будівництві з дерева є ресторан “На озерах”, що неподалік Маняви Богородчанського району Івано-Франківської області. Збудований 2005 року (архітектори Микола і Назар Чуліпи), він користується популярністю завдяки добре продуманій функціональній концепції і декоративній привабливості. Легкі стовпові, зв’язуючі і покрівельні конструкції формують вишукану платформу на воді, яка сприймається романтичним корабликом. Чимало уваги приділено профільованим стовпам, дерев’яним перилам, зв’язуючим балкам, врешті й самій покрівлі. Все це переконливо асоціюється з давніми галереями і менш давніми ганками вілл модерну, доводить про можливість й перспективу запровадження колишніх декоративних деталей у дизайн сучасного архітектурного середовища. З “інтер’єром”

добре узгоджується кований світильник у вигляді панікадила.

Того ж 2005 р. в Коломиї (вул. Вагилевича, 5) здійснений Віталієм Романюком дизайнерський проект кафе “Хвалена хата”. Використані зовні такі деталі архітектури: імітація стовпів-кронштейнів з відкосами і дашком, з гонтовим покриттям; вивіска і дерев’яне било прилаштовані при вході, а на розі будинку — макет гуцульської хатини з категоричним написом унизу: “Коломия це тут”. Майстерно виконані ковані решітки вікон і дверей, дашки над входами тощо. Відзначимо обґрунтоване застосування фольклорних мотивів і ретростилістики, що сприяло успіху В. Романюка та підтвердило правильний шлях творчого вибору.

Отож, активніше впровадження ажурного різьблення вілл уже на часі, справа лише за інноваційним поштовхом.

Можливий ще один спосіб зберегти спадщину профільованих деталей, ажурного і накладного різьблення для міської архітектури шляхом залучення відповідних навчальних програм для мистецьких факультетів, інститутів Прикарпаття. Сьогодні в цих художніх закладах існує практика проектування і виготовлення невеликих творів декоративно-прикладного мистецтва, дизайну від різьблених шкатулок, посуду до предметів облаштування приміщень (меблів), але не більше. Тому важливо відновити навчання як запроектувати і виконати архітектурний декор, який засвоювали учні будівельного відділу Школи деревного промислу в Коломиї до 1939 року. У фондах Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Й. Кобринського збереглися макети відпочинкового будинку у Ворохті та криниці в гуцульській народній традиції [2,9].

Для студентів відділу художньої обробки дерева пропонуємо впровадити факультативну навчальну програму (за вибором) “Архітектонічний декор” — 72 години, III курс. Цей предмет спроможний дати студентам основні знання з історії, теорії і практики оздоблення особняків, вілл, туристичних центрів, будинків відпочинку, санаторіїв тощо. Лекційний курс може

складатися зі вступу і трьох частин. У першій частині передбачено розглянути історичні віхи становлення і розвитку архітектонічного оздоблення в Україні від Київської Русі до першої трет. XX століття. У другій — висвітлюється типологія і засади мистецької виразності дерев'яних деталей архітектури періоду модерну і ар-деко. В третій — способи застосування, технологію архітектонічних прикрас і послідовність їх виконання. Практичний курс може складатися із двох тестів (відповідно до 1, 2 частини теорії) та курсової проектної роботи, що передбачає співпрацю архітектора і художника-дизайнера.

Аналогічно формується предмет “Кований архітектонічний декор” для студентів художнього металу. Тут також подаються історичні відомості з оздоблення і облаштування будівель, розглядаються типи предметів і стилістичні відміни залежно від актуальності стилів, послідовність проектування і виробництво конкретних декоративних деталей кованого і просічного заліза.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати: основні поняття теорії архітектонічного декору, мову художньої виразності, вміти застосувати ці знання на практиці. Спроби засвоїти і запровадити традиційні дерев'яні і різьблені конструкції при виготовленні в'їздних знаків, альтанок колиб, криниць відомі в Косівському інституті прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ [3, 75–84]. Очевидні такі експерименти потребують усілякого схвалення і підтримки, бо сприяють збереженню давніх технологій та мотивів декору.

Висновки. Вілли і особняки модерну і ар-деко є культурною і мистецькою спадщиною, що виражає суспільні, естетичні та світоглядні ідеали майстрів та міщан, вимагають наукового вивчення, реставрації, паспортизації та охорони.

Паспортні категорії шкалювання пам'яток складаються із дев'яти позицій: 1) тип реєстраційно-охоронних даних; 2) типологія-систематизація; 3) історія об'єкта; 4) культурно-історичне походження; 5) локалізація; 6) фізичні дані; 7) мистецькі особливості; 8) вартість, страхування; 9) реставрація, бібліографія. Загалом передбачено задіяти 80 точок інформаційної шкали,

що допоже встановити чіткіше уявлення про об'єкт.

Встановлено, що реставрації потребують близько 30% усіх різьблених декоративних деталей, деяка частина профільованих об'язок (10%) на фронтонах, обрамлення вікон на причілках. Найбільші втрати зазнали дерев'яні і металеві увінчання будівель — шпилі і флюгери, рідше решітки вікон і поруччя балконів унаслідок корозії металу.

Для збереження цінних та унікальних об'єктів архітектури і декоративного мистецтва, які є складовою міського середовища, їх вносять до переліку пам'яток обласного чи загальнодержавного значення і виділяють кошти для реставрації та охорони. Будівлі якими загрожує знесення чи руйнування переміщують у створений музей під відкритим небом “Вілли Гуцульщини і Покуття”.

Запровадження мотивів декору архітектури деталей в дизайн сучасних споруд відпочинкового характеру є також одним із методів фіксації і збереження дерев'яних конструкцій та ажурної орнаментики. Для успішної роботи в цьому напрямі важливо запровадити в навчальну програму для студентів художніх вузів Прикарпаття предмет (за вибором) — “архітектурний декор”, який допоможе засвоїти основні поняття теорії та практики оздоблення на основі спадщини модерну і ар-деко.

1. *Станкевич М.* Пам'ятка для створення електронного класифікатора. / Рукопис, 1999.
2. *Кречковський Л.* Школа деревного промислу в Коломиї // *Животоки: Статті, есе, розвідки.* — Коломия, 1994. — С.6-9.
3. *Приймак Й.* Декорування виробів з дерева. — Косів, 2001.

Anna Radchenko

Post-graduate student

The Ethnology Institute of NASU, Lviv

On Problems in Conservation of Architectural Decorations

The article throws light upon some questions in conservation and renovation of villa decorations. Passport categories for

registration and description of objects are proposed. It would be desirable to introduce a course of “Architectural Decor” for students of artistic wood-processing.

Олена ОСАДЧА
Аспірант,
Київського інституту
декоративно-прикладного мистецтва
та дизайну ім. Михайла Бойчука

ОБРАЗ-ІКОНА УКРАЇНСЬКОЇ ХАТИ

У статті порушуються питання поняття і місткість терміна «образ». Чому саме «образами» селяни називали хатні ікони? Чи можемо ми припустити взаємозв'язок із цим терміном у богослов'ї християнства та трактуванням його в античності? Спробуємо визначити появу поняття «образи» у контексті української свідомості на прикладі хатніх ікон, порушити питання, в чому полягає відмінність термінів «образ» та «зображення»; як ця відмінність впливає на сприйняття ікони.

Українське мистецтво як відтворення сакральних образів є досить глибоким, оскільки йому притаманне цілісне усвідомлення духовного світу. Образи-архетипи, тобто наскрізні символічні структури ментальності, котрі проходять крізь увесь пласт культури, засвідчують самотність українського народу і здатні впливати на розвиток усєї світової культури. Ідея тісно пов'язана з образами, точніше із сакральною ідеєю впливає образ. За філософією Платона, ідея — це те, що стосується світу надчуттєвого. Отже, потрібно розрізнати світ надчуттєвий і світ чуттєвий [1, 339–343]. Чуттєвий світ — це світ речей, які народжуються і вмирають і які ніколи не піднімуться до досконалості, адже знаходяться між Буттям і Небуттям. Надчуттєвий світ — це Ідеї, вічні Образи, що «сяють у серці чистим світлом». Всесвіт виник із надчуттєвого світу, який має нематеріальну природу. Ідея, яка в результаті втілюється в образ, поділяється на три складові: сталість, єдність, чистота.

Сталість виявляється в тому, що ідея завжди залишається єдиною, лише чуттєві речі змінюються. Єдність — у тому, що ідея — цілісна, на відміну від множинності речей світу чуттєвого. Ідея різниться від сталості й єдності притаманною чистотою і